

TEORETICKÉ INSPIRACE V SOUDOBÉ PRAKTIKĚ

Odpovědnost překladatele. Smí překladatel opravovat autora?

Šárka Belisová

FF UK v Praze, Ústav translatologie

Ve svém příspěvku bych se ráda věnovala otázce odpovědnosti překladatele ve věci ověřování a dohledávání, tedy činnosti, jež je běžnou součástí překladatelské práce.

Opravování zjevných věcných chyb originálu se stalo součástí tradice, související s širšími zájmy nakladatelství s „dobrou pověstí“. Mám na mysli chyby vzniklé nedbalostí již při zpracování originálu (např. chybná data událostí nebo narození a úmrtí významných osobností apod., která představují jen zlomek „závad“, jejichž výčet ani rozmanitost se zde nebudeme zabývat, s nimiž se však překladatel běžně setkává při překladu celé škály nejrůznějších knižních textů, počínaje encyklopediemi vydávanými pod hlavičkou někdy dokonce i zvukových jmen francouzských nakladatelství až po beletrii zaměřenou nejen na nepříliš náročného čtenáře).

Je logické, že v případě nespokojenosti bude čtenář své stížnosti a výhrady adresovat nikoli autorovi originálu a vydavateli, jenž vypustil do světa původní text, nýbrž nakladatelství, které vydalo překlad, resp. redaktorovi odpovídajícímu za jeho správnost. Ten se následně obrací na překladatele. Překladatel dohledává a ověřuje, popř. opravuje některé křiklavé chyby, objevující se častěji u již zmíněných encyklopedicky zaměřených textů než například v beletrii, a nezdíraje se samým dohledáváním a ověřováním připravuje o čas nezbytný pro vlastní stylizaci textu překladu. O tom, že by ocenění takové zvýšené péče pocítil na honoráři, si obvykle může nechat zdát...

Překladatel určitý druh očividných chyb originálu opravuje automaticky (např. když se pětasedmdesátiletý stařík v Simenonově detektivce s komisařem Maigretem objeví na jiném místě příběhu jako sedmapadesátiletý – při psaní věku postav číslicí podle francouzského úzu k takovému „překlepu“ dojde snadno).

O tom, co a zda vůbec opravovat, se občas zamýšlím při překladu současné francouzské beletrie koncipované jako historický román. Na mysli mám zejména ten typ textů, který má nejeden společný bod s komerčním čtivem. Samozřejmě záleží na povaze oprav a frekvenci chyb. Pokud je tato frekvence vyšší, nabízí se otázka, zda opravováním originálu vlastně nedochází k určitému posunu na úrovni invariantu.

Příklady pro své zamyšlení čerpám z originálu a překladu francouzského dvoudílného „historického thrilleru“ *Pomsta bohů (La Vengeance des Dieux)*, zejména z jeho druhé části *Božská uctíváčka (La Divine adoratrice)*. Autorem románu je Christian Jacq, francouzský egyptolog a spisovatel, autor mnoha desítek historických románů, často ze starověkého Egypta, který je překládán (jak se uvádí na záložkách) do „třiceti“ cizích jazyků. Kromě beletrie vydal tento autor několik desítek odborných publikací o starověkém Egyptě, z nichž některé jsou v českém překladu běžně dostupné ve veřejných knihovnách.

Cesta z soubojového textu a
TAJEMNÁ TRANSLATOLOGIE
autorky: Pavla Zoub

Při práci na překladu jsem se setkávala vedle naprosto běžného řešení převodu reálií, tj. zeměpisných názvů, jmen historických osobností atd., i s případy, které jsem u „egyptologa“ neočekávala. Pro ilustraci uvádím dva příklady, kdy originál prokazuje problematické nakládání se staroegyptskou látkou nebo možná jen badatelskou nepozornost autora, který je čtenáři na obálkách svých knih představován jako „světoznámý egyptolog“.

Jedním z názorných příkladů je zmínka o Afghánistánu. Hlavní hrdinové příběhu si domluvili službu, za niž předem platili vzácným lazuritem. Ten měl mít vysokou hodnotu právě proto, zdůrazňuje se v textu, že pocházel z **Afghánistánu**. Příběh se odehrává ve starověkém Egyptě v době kolem roku 570 př. n. l., ovšem Afghánistán vznikl až někdy kolem poloviny 18. stol. našeho letopočtu. Toto označení země by mohl český čtenář vnímat jako historickou diskrepanci (posun o nějakých 2300 let). Na druhou stranu paradoxně nelze vyloučit, že z autorova hlediska nejde o chybu, nýbrž naopak o běžný případ „zjednodušení“ historické látky, záměrnou „popularizaci“ s cílem nezatěžovat čtenáře pro něj novými fakty (názvy území, které nikdy neslyšel...) ve funkci historických reálií. Takovou interpretaci historické chyby jako „kladu“ (i když pochybného) by mohlo podpořit připomenutí, komu je román určen. Přihlédneme-li k tomu, kdo je právě ve Francii nejčastější cílovou skupinou (je známo, že v posledních desetiletích mezi čtenáři historických románů převažují ženy, což lze mnohdy vydedukovat z celé řady prvků, pro stručnost uvedeme pouze frekvenci a pojetí milostných scén, ředění historické látky, minimalizaci technických detailů, ať už jde o zbraně, nebo architekturu). Vzhledem k mnohaleté tradici české historické prózy je snad možné odpovědně říci, že tento způsob zjednodušování není v domácí historické beletrii obvyklý, a zejména z pohledu čtenářů starší generace by mohl být dokonce těžko přijatelný. Ve svém překladu jsem tedy nahradila Afghánistán názvem jeho tehdejšího historického území – **Baktrie**.

Takovéto chápání „chyby“ jako záměrného zjednodušení by částečně mohla podpořit i pro českého čtenáře neobvyklá vysvětlivka v souvislosti se zmínkou o stycích starověkých Egyptanů s Peršany. Odkaz u slova Peršané pod čarou vysvětluje, že šlo o „**anciens Iraniens**“ neboli dávné předky Íránců... Tu jsem samozřejmě vypustila.

Druhý příklad spadá do kategorie historických faktů, konkrétně egyptologie. Jde v něm o tzv. kanopy neboli kanopské nádoby („les vases canopes“), které hrají částečnou, avšak důležitou roli v rozluštění záhady, jež odstartovala děj kriminální zápletkou a stala se impulsem pro všechny další epizody celého dvoudílného „egyptského thrilleru“, čítajícího dohromady přes 700 stran.

Jde tedy o reálii vázanou na kulturu starověkého Egypta, čtyři zdobené hliněné nádoby, které představují syny boha Hora. (V *Textech pyramid* se objevují čtyři Horovi přisuzované děti jako průvodci zemřelého na cestě do říše mrtvých. Byly čtyři, Egyptané je spojovali se čtyřmi světovými stranami a zobrazovali je na všech čtyřech rozích rakve. Jejich úkolem bylo především ochraňovat mrtvého před hladem a žízní a chránit jeho vnitřnosti, které byly nejvíce ohroženy zkázou. Vnitřnosti zabalené do ob vazů byly uchovávány odděleně ve čtyřech kanopách – játra, plíce, žaludek a orgány podbřišku. Každou kanopu ochraňoval některý z Horových synů – jeden byl antropomorfní a zbývající tři měli zvířecí hlavu.) Individuální přisouzení jednotlivých orgánů a světových stran Horovým synům, jak

je uvádí originál, se liší od toho, co se čtenář dočte nejen v egyptologické literatuře, ale i na internetu v hojných odkazech k této dnes poměrně módní problematice.

V originále (2. díl, str. 320) však nacházíme jiné rozdělení orgánů do nádob a kromě toho i chyby v přisouzení světových stran jednotlivým bohům (podle Ch. Jacqa Horův syn Hapi ochraňuje **slezinu** a **žaludek**, a to **na západě**, na rozdíl od dostupných zdrojů psaných v češtině, kde bdí nad **plicemi**, a to **na severu**; Horův syn Duamutef chrání **plice** a **průdušnice** a originál ho spojuje se **severem**, české zdroje oproti tomu uvádějí **žaludek** nebo **žaludek a horní část střevního traktu** a ze světových stran **východ**; Kebehsenuf ochraňuje **střeva, cévy, trubice** na **východě**, ve zdrojích napsaných v češtině nacházíme **spodní část střevního traktu; podbřišek**, a to na **západě**). V tomto případě jsem se řídila egyptologickou literaturou a autora jsem opravila.

V původním textu se někdy objevovaly i nelogičnosti nebo nedomyšlenosti, které dostatečně ilustruje následující příklad: hlavní hrdinové měli s sebou při několikadenním přechodu pouště, kde, jak píše autor, nebylo široko daleko nic než písek, jen nepatrné zásoby jídla a něco málo vody, kolik unesli. Nicméně před divou zvěří se během noci celý týden chránili tím, že udržovali až do rána oheň (!). U takových situací vzniká podezření, zda kniha nevznikala ve spěchu. Zde jsem autora neopravovala, na nesrovnalost jsem jen upozornila odpovědnou redaktorku.

Další nástraha této „historické detektivky“ se skrývala v používání výrazů vztahujících se ke zločinu a k jeho vyšetřování. Například v obou dílech zmíněného románu se to v originálu jen hemží výrazy jako „policie“ a „policista“. Autor si s nimi vystačí pro označení pořádkových či bezpečnostních sil, vyšetřovatelů, stráží, strážců zákona, služeben, úřadů, pátracích složek, ostrahy, např. říční, která kontroluje řeky, cesty nebo města, ochrany, ostrahy paláců nebo měst, ozbrojenců, pěších strážných, hlídek apod. Jedinou výjimkou potvrzující toto pravidlo je spojení „pořádkové síly“, „forces d'ordre“, samo o sobě přesnější než ta předchozí (bohužel použité jen na několika málo místech zejména ve druhém díle knihy). Zdá se, že kdyby překladatel volil cestu tzv. nejmenšího odporu, vedlo by se v tomto „egyptském thrilleru“, odehrávajícím se v 6. století před naším letopočtem, zcela běžně **policejní vyšetřování**, na Nilu by zasahovala **říční policie** a domnělí zločinci by byli **odváděni do policejních cel**... Takové jazykové nepatřičnosti by pak mohly být v češtině právem vnímány jako historická nepřesnost.

Přitom používání zmíněných slov v originále není chybou. Dokonce lze konstatovat, že výraz „policie“ a slova jemu podobná se ve francouzštině na rozdíl od češtiny používají v obecném významu pro označení dané historické skutečnosti zcela „beztrestně“. Akceptovat je umožňuje právě abstraktnost, již se francouzština vyznačuje. Ovšem jejich nadužívání, jak je tomu v našem případě, nezaprě určitou pohodlnost „rychle pišícího“ autora, spoléhajícího se na benevolenci nebo i pohodlnost svých čtenářů.

Tato „ležérnost“ v nakládání s lexikem má tedy dost možná dva důvody. Autor se nemusí namáhat hledáním významově přesnějších označení, a navíc nezatěžuje čtenáře, jemuž předkládá historicky značně vzdálenou realitu v co možná nejstravitelnější podobě. Z tohoto úhlu pohledu by mohla být vysoká frekvence slov jako „policie“ nebo „policejní“ v původním textu vnímána dokonce i jako záměrná volba jedné formy pro označování rozmanité reality zločinu a vyšetřování, která se takto významnou měrou podílí na „popu-

larizaci“ látky starověkého Egypta. Vzhledem k rozdílné povaze obou jazyků, však tuto „strategii“ není možné v překladu do češtiny kopírovat. Nelze tedy postupovat mechanicky či doslovně, protože výsledný text by nesprávně označoval starověké reálie a přenášel děj do jiného historického období.

Překladatel si podobné pohodlí jako autor dovolit nemůže. (Z odborné literatury vyplývá, že ve starověkém Egyptě vše zajišťovali písaři různých stupňů – funkci člena pořádkových sil nejspíš vykonával zástupce nejnižšího stupně, funkci policejního vyšetřovatele zase písař vyššího stupně s odpovídajícím vzděláním soudce atd.)

Vyvstává otázka, zda u beletrie určité kategorie, konkrétně mám na základě vlastní překladatelské zkušenosti na mysli tzv. historický román, nejsou prvky originálu, na něž by bylo možné nahlížet jako na „vady“ (věcné chyby, zjednodušený slovník, zjednodušená syntax atd.), svého druhu konvencí. Právě u tohoto literárního žánru, v němž se ve Francii v posledních desetiletích hojně uplatňují historici-spisovatelé, je nasnadě se ptát, zda se za francouzským „historickým románem“, byť vyšlým z pera znalce dané historické problematiky, v některých případech neskrývá vlastně jen svého druhu zábavné čtivo. V takovém případě by bylo možné se kacířsky ptát, zda by překladatel neměl volit v zájmu zachování invariantu, tedy vytvoření odpovídající české verze, strategii překladu konvence konvencí. Výhodou by pro něj mohlo být, že by se nemusel tolik „nadřít“, když mu vynaloženou námahu stejně nikdo nezaplátí (zde se odvolávám na tarify za normostranu u knižních překladů, konkrétně beletrie).

Jde však o to, o jakou konvenci by se měl opřít (máme vůbec v českém kontextu odpovídající původní historické romány, které si nepotrpí na historickou přesnost a vytvářejí „jednodušší“ text jak po stránce lexikální, tak syntaktické? Nemám na mysli „červenou knihovnu“ ani Večery pod lampou, které jsou také překlady...

O strategii nejmenší námahy a cestě nejmenšího odporu v přístupu autora by v originále zmiňovaného „egyptského thrilleru“ svědčila i výstavba textu, konkrétně délka kapitol. Ta se totiž zjevně nepřizpůsobuje vývoji děje, nýbrž předem stanovené „dávce (porci) textu“ (v průměru tři normostrany, tvořené z 95 % dialogy). V tomto smyslu autor spíš než spisovatele připomíná dělníka.

Navíc kniha nerozvíjí výchozí situaci v duchu možností, jež by mohla v tak atraktivním historickém prostředí skýtat. Tuto domněnku ještě posiluje fakt, že autor coby známý egyptolog ve skutečnosti využívá svých znalostí starověké kultury jen minimálně. V knize skoro nenajdeme popisy konkrétních památek a míst, ačkoli hrdinové na útěku se dostanou do několika věhlasných měst, jako jsou Théby, Karnak, Luxor, Memfis, Sakkára či Abydos. Hlavní postavy prózy pronikají do významných chrámových komplexů, mnohdy s vyhlášenými knihovnami a archivy uchovávajících písemnosti, v nichž jsou obsažena tajná učení, avšak o žádném z konkrétních spisů se čtenář nedozví téměř nic podstatného. Autor má „lehké“ pero a slabost pro dialogy. Právě tato autorova formální preference znemožnila využití jeho kompetence odborníka podrobně obeznámeného s problematikou starověkého Egypta. Ten oproti očekávání čtenáře zlákaného tématem jen samoúčelně hromadí relativně samostatné epizody, popisující nekonečné unikání nespravedlivě obviněného mladého hrdiny před spravedlností. Jejich počet lze po libosti zvyšovat či redukovat, to vše v kulisách exotického prostředí. Při vši úctě k autorovi vyzdvihovanému na obálkách jeho

knih se originál *Pomsty bohů* řadí k beletristickým publikacím, jejichž rozsah (370–800 stran) je zárukou spokojenosti v první řadě samotného autora, který se propracoval ke zvučnému jménu, jež se u komerčně zaměřené literatury stalo dobře prodejnou značkou. Přesto jde tato literatura na odbyt a nejspíš se i čte. Podle informací pracovníků obvodní knihovny v Praze 6 patří Christian Jacq mezi autory, kteří jsou „v kurzu“ a o nichž lze říci, že se těší čtenářskému zájmu.

Závěrem si trůfám konstatovat, že u tohoto typu literatury se překladatel opravami s největší pravděpodobností nedopouští žádné změny invariantu v pravém slova smyslu. Objevení věcných chyb a jejich opravy, které nezřídka stojí nemalé úsilí, nijak neovlivňují autorovo pojetí a zpracování příběhu. Nezbývá než si položit kacířskou otázku: Má smysl za zmíněných podmínek a okolností důsledně opravovat...?

BIBLIOGRAFIE

- JACQ, Christian. *La Vengeance des Dieux. Chasse à l'homme*. Paris : XO Édition, 2006.
_____. *La Vengeance des Dieux. La Divine Adoratrice*. Paris : XO Éditions, 2006.
_____. *Pomsta bohů 1. Hon na člověka*. Přel. Šárka Belisová. Praha : Euromedia Group, k. s. – Knižní klub, 2008.
_____. *Pomsta bohů 2. Božská uctíváčka*. Přel. Šárka Belisová. Praha : Euromedia Group, k. s. – Knižní klub, 2008.

ABSTRACT

On translating responsibilities: Should the translator correct the author?

The paper focuses on the translator's responsibility, more specifically, on the question as to whether a translator is allowed to correct source texts containing factual mistakes (concerning mainly cultural and historical aspects and facts). As a rule, translators make a lot of effort to eliminate all apparent errors contained in source texts, including the literary ones. However, in case of some popular historical novels, aimed at a less demanding audience, the question sometimes arises: to correct, or not to correct?

Moc a bezmoc překladatele. Role překladatele v recepci autora a díla v českém prostředí

Jovanka Šotolová

FF UK v Praze, Ústav translatologie

Úvod

Role překladatele jako prostředníka při převodu literárního textu z jednoho jazyka (a kultury) do druhého má mnoho poloh a souvislostí, podílí se na ní řada okolností. Nejčastěji bývá překladatel charakterizován jako „služebník“ autora textu,¹ jindy přirovnáván k interpretovi hudebního díla² nebo (dobrému či špatnému) herci,³ někdy se zdůrazňují tvůrčí aspekty překladatelské práce, jež překladatele povyšují na rovnoprávného partnera původního autora, tedy svým způsobem spisovatele.⁴ Přitom je však důležité mít stále na paměti překladatelskou etiku – překládat neznamená dílo psát (écrire), nýbrž psát je znovu (ré-énociation; ré-écrire).⁵

Překladatel hraje důležitou roli ve vztahu k domácí literární tvorbě – napomáhá rozšíření literárního prostoru; a také ve vztahu k cílovému jazyku – podílí se na vytváření literárního jazyka, spolupůsobí například na posuny normy spisovného jazyka (obojí v kladném i záporném smyslu). V některých případech může mít přímý vliv i na uvedení či neuvedení určitého autora/díla do daného kulturního prostoru.⁶

Pro naprostou většinu čtenářské obce je překladatel prostředníkem zpřístupňujícím dílo, jež by jinak zůstalo nepoznané. Vstupuje tedy i do role jediného článku mezi zdrojovým a cílovým textem. Přitom je však každá interpretace jedinečná a subjektivní. Dokáže tedy překladatel tuto svou roli naplnit dokonale? Následující náměty vycházejí jak ze srovnání různých překladů, tak z uvažování nad mými vlastními překlady.

Pokud je mi známo, stojí téma „moci“ překladatele víceméně stranou zájmu teorie i kritiky. Ačkoli obě disciplíny reflektují, popisují a klasifikují nejrůznější druhy posunů či chyb, k jakým v praxi překladu dochází, nejdou až k úvahám o tom, jaký dopad tyto nedostatky samotného „řemesla“ nebo jeho „řemeslníků“ mohou mít. Až v některých pracích z poslední doby se implicitní varování tohoto druhu dá z jiného snadno odvodit (Robert Larose); jinde se zmiňuje explicitně – například v publikacích teoretiků jako Jean-Louis Cordonnier, Danielle Risterucci-Roudnicky; případně se jím teoretici překladu zabývají důsledněji – Françoise Wuilmart, z našich autorů především Jiří Pechar.

Kritika překladu se nejčastěji omezuje na hledání zejména dílčích chyb, případně se snaží postihnout i závažnější posuny, k jakým v překladových textech někdy dochází. K nejčastěji citovaným a pranýřovaným chybám překladových textů patří ty, které většinou vyplývají z nepochopení, případně podcenění zdrojového textu, ať už jde čistě o případy nesprávného výběru detailního ekvivalentu, anebo zásadnější omyly v rovině významu a případně stylu. Takové prohřešky často čtenář překladu odhalí, aniž by dokonce musel